

ПРАВОСУДНІСТЬ СУДОВОГО РІШЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

RIGHT SANITY JUDGMENT: PROBLEMS OF INTERPRETATION

Фазикош Г.В.,

кандидат юридичних наук,
суддя апеляційного суду Закарпатської області

У статті аналізуються вітчизняні та європейські вимоги до судового рішення, серед яких вагоме місце посідає правосудність. Розкривається взаємозв'язок між правосудністю та принципами права. Особливу увагу приділяється вмотивованості судових рішень як складного явища.

Ключові слова: суд, судові рішення, правосудність, якість судового рішення, принципи права, процесуальне рішення, процесуальний документ.

В статье анализируются отечественные и европейские требования к судебному решению, среди которых важное место занимает правосудность. Раскрывается взаимосвязь между правосудностью и принципами права. Особое внимание уделяется мотивированной части судебных решений как сложного явления.

Ключевые слова: суд, судебное решение, правосудность, качество судебного решения, принципы права, процессуальное решение, процессуальный документ.

The article analyzes the domestic and European requirements for a court decision, of which occupies an important place rightly. It reveals the relationship between rightly and principles of law. Particular attention is paid to motivating part of the judgment as a complex phenomenon.

Key words: court, judgment rightly, quality of the judgment, principles of law, procedural decision, procedural document.

Постановка проблеми. Рішення суду є найважливішим актом правосуддя, що покликане забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав, свобод та інтересів громадян. Тому розгляд справи по суті завжди закінчується підготовкою та винесенням судового рішення. Особлива увага при цьому приділяється його якості, адже саме якісне судове рішення посилює чи, навпаки, зменшує вплив правових норм, та, як наслідок – ролі суду в житті населення, а також впливає на юридичну грамотність й обізнаність суспільства.

Отже, питання якості судового рішення залишається однією із головних проблем не тільки процесуальної науки, але і судової практики протягом тривалого часу. Так, Верховним Судом України було проведено ряд узагальнень судової практики, у рамках яких було проаналізовано якість та оформлення судових рішень: Узагальнення судової практики якості та оформлення судових рішень у цивільних справах (2004 р.), Узагальнення судової практики ухвалення та перегляду судами заочних рішень у цивільних справах (2007 р.), Узагальнення якості складення й оформлення судових рішень у кримінальних справах та справах про адміністративні правопорушення (2007 р.), Узагальнення практики розгляду судами цивільних справ у наказному провадженні (2008 р.) тощо.

Аналіз останніх досліджень. Науковим дослідженням цієї проблеми займалися М. Авдюков, М. Гурвич, С. Загайнова, Н. Зейдер, Є. Пушкар, Л. Соцуро, Г. Фазикош, М. Штефан, В. Щеглов та інші. Проте декілька питань визначеної проблеми все ще залишаються невирішеними.

Виклад основного матеріалу. 8 грудня 2009 р. Пленумом Верховного Суду України було прийнято Постанову «Про судові рішення у цивільній справі»

[5] № 14, у якій сформульовано достатньо детальні правові позиції щодо вимог, яким мають відповідати судові рішення, що ухвалюються в межах різних видів цивільного судочинства. Можна назвати й інші акти вищої судової інстанції, які свідчать про те, що питання якості судових рішень не втрачає своєї актуальності.

Авторитетні міжнародні інституції також не залишають поза увагою цю проблему. Так, в пункті 31 Висновку № 11 (2008 р.) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи (щодо якості судових рішень) зазначено: щоб стати якісним, судове рішення повинно сприйматися сторонами та суспільством у цілому як таке, що стало результатом конкретного застосування юридичних правил, справедливого процесу та правильної оцінки фактів, а також як таке, що може бути ефективно реалізованим. Лише у такому випадку сторони будуть переконані, що їхню справу було розглянуто й вирішено справедливо, а суспільство сприйме ухвалене рішення як фактор відновлення суспільної гармонії [8, с. 351].

Звичайно, таку амбітну соціальну функцію спроможне виконати не будь-яке судове рішення, а тільки таке, яке відповідає найвищим критеріям якості.

При всій очевидності цього твердження на практиці воно виявляється не таким вже й зрозумілим, зокрема у тій його частині, яка безпосередньо стосується ідентифікації поняття «якісне судове рішення».

За загальним правилом, повна характеристика судового рішення визначається сукупністю властивостей, які у взаємозв'язку та взаємозалежності виражають якісне визначення кожного процесуального акту суду в системі процесуальних рішень.

Розрізняють зовнішні та внутрішні властивості судового рішення. Зовнішніми властивостями

вироку суду у кримінальній справі та рішення суду у цивільній справі як основних актів реалізації судової влади у кримінальному та цивільному судочинстві вважають їх виключність, обов'язковість та законну силу: саме у цих властивостях проявляється так званий зовнішній ефект судового рішення.

Внутрішні властивості судового рішення охоплюються таким важливим узагальнюючим поняттям, як його правосудність.

Зрештою саме внутрішні властивості судового рішення обумовлюють його зовнішні властивості.

Правосудність є складним поняттям, яке означає головну якісну характеристику судового рішення і включає його окремі складові, які є одночасно критеріями правосудності цього акту. В літературі ці критерії називають також вимогами, і саме у такій інтерпретації вони викладені у процесуальному законі.

Основними критеріями правосудності судового рішення (вимогами, яким воно має відповідати з точки зору чинного кримінального процесуального та цивільного процесуального закону) є законність, обґрунтованість, повнота, ясність, точність, вмотивованість, відповідність визначеній законом процесуальній формі. Такий висновок є результатом системного аналізу норм чинних Кримінального процесуального та Цивільного процесуального кодексів України.

Слід відзначити, що в літературі до цього переліку автори додають інші вимоги, такі як вичерпність, остаточність, категоричність, безумовність, чіткість, справедливість, визначеність, зрозумілість тощо [6, с. 53]. У цьому є певний практичний сенс, однак більшість цих вимог не має самостійного характеру, а в тій чи іншій формі «поглинається» основними вимогами, які ми перерахували вище.

Вимога законності вважається основною, яка впливає з конституційного принципу законності (частина 1 статті 129 Конституції України) [1].

Відповідно до статті 213 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) судові рішення має бути законним і обґрунтованим [3]. Законним є рішення, яким суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства, вирішив справу згідно із законом. Обґрунтованим є рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин справи, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Відповідно до статті 370 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) судові рішення має бути законним, обґрунтованим та вмотивованим [4]. Законним є рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог кримінального провадження, передбачених КПК. Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оцінені судом відповідно до статті 94 цього Кодексу [4].

Вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення.

Як бачимо, в обох процесуальних кодексах при певній текстуальній різниці викладення відтворено єдиний підхід до розуміння вимог законності та обґрунтованості судового рішення.

Певним ключем до розуміння цих вимог також є критерії до оцінки судового рішення, які описані в статтях 308–312, статтях 337–342 ЦПК України [5] та статтях 408–415, статтях 438–440 КПК України [4], які є підставами залишення судового рішення без змін, його зміни чи скасування, що застосовуються судами апеляційної та касаційної інстанцій.

В буквальному розумінні вимога законності означає дотримання судом норм матеріального і процесуального права.

При цьому норми матеріального права вважаються порушеними або неправильно застосованими, якщо судом:

- застосовано закон, який не поширюється на відповідні правовідносини, які були предметом судового розгляду;
- не застосовано закон, який підлягав застосуванню;
- неправильно витлумачено закон.

Норми процесуального права вважаються порушеними і в тому разі, якщо розгляд і вирішення справи (процесуального питання) було здійснено неповноважним судом.

Обґрунтованим визнається судові рішення, яке ухвалене судом на підставі обставин у судовій справі, які повно і всебічно з'ясовані на основі доказів, що були досліджені судом.

Для ухвалення обґрунтованого рішення суду необхідно: правильно та повно визначити обставини, які слід встановити для законного вирішення справи (процесуального питання), дослідити та оцінити зібрані у справі докази щодо цих обставин, зробити вірні висновки щодо цих обставин.

Отже, ухвалення обґрунтованого судового рішення обумовлюється тим, наскільки якісно суд визначив предмет судового розгляду, предмет доказування і дотримався всього комплексу правил, які врегульовують процесуальний порядок зібрання, дослідження та оцінки доказів.

Предмет доказування визначається відповідно до норм матеріального права (або процесуального права, якщо вирішується процесуальне питання), які регулюють спірні правовідносини сторін.

Правильне та повне визначення предмету доказування – це необхідна умова ухвалення обґрунтованого судового рішення, оскільки саме це визначає загальний напрям судового пізнання, яке підпорядковане особливим процесуальним правилам (тобто є специфічною унормованою діяльністю, притаманною тільки суду) [7, с. 42].

Остаточну оцінку доказам суд дає лише при вирішенні справи – тобто у кінцевому судовому рішенні (зазвичай у рішенні суду, постанові, вирокі (залежно від виду судочинства)) за результатами розгляду справи.

У судовому рішенні суд (суддя) повинен оцінити кожен доказ окремо, а також всі докази разом у їх

сукупності та взаємозв'язку. Результат такої оцінки має відповідати певним критеріям.

Так, для ухвалення процесуальних рішень часто достатньо дотримання певних критеріїв:

– «припущення»;

– «висока ймовірність» – суду достатньо лише дійти такого висновку, можливо, за відсутності доказів протилежного;

– «переконливість» – необхідно щоб докази однієї сторони переконували у наявності цих обставин більше, ніж докази іншої сторони переконували у протилежному. Якщо є докази на користь протилежного твердження (про відсутність таких обставин), то вони не повинні породжувати вагомих сумнівів у тому, що ці обставини дійсно були. За наявності таких обставин суд робить висновок про недоведеність певної обставини. Але при цьому слід враховувати те, що в деяких категоріях справ встановлена презумпція вини відповідача, а тому певну обставину слід вважати встановленою, якщо відповідач не навів переконливих доказів щодо відсутності цієї обставини;

– «поза розумним сумнівом» – це найбільш «вагомий» критерій оцінки, що діє у кримінальному судочинстві й має бути дотриманий при ухваленні обвинувального вироку. Його суть виражена у конституційній формулі: «Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь» (стаття 62 Конституції України) [1].

Правосудність судового рішення означає також і його відповідність принципам верховенства права. Верховенство права як принцип судочинства визначає спрямованість судочинства на досягнення справедливості та надання ефективного захисту. Судові рішення з огляду на дотримання принципу верховенства права за своїм змістом повинні утверджувати справедливість і права людини, укріплювати довіру до суду.

У пункті 22 уже згаданого Висновку № 11 щодо якості судових рішень наголошується на тому, що для ухвалення судового рішення може виявитися необхідним не лише врахування відповідних правових положень, а й взяття до уваги неправових понять та реалій, які стосуються контексту спору, наприклад, етичні, соціальні та економічні міркування. Це вимагає від судді усвідомлення наявності таких міркувань при вирішенні справи [8, с. 349].

У зв'язку з цим наголосимо на тому, що ідея верховенства права, хоча і вважається загальновизнаною, в силу своєї концептуальної складності у практичній судовій діяльності є однією із найбільш проблематичних. У теоретичному плані її практична реалізація обґрунтовано пов'язується з ідеєю правозаконності, однак її відтворення у безпосередній судовій діяльності та у тексті судового рішення вимагає від суддів глибокого знання правової матерії, розуміння так званого соціального контексту при розгляді конкретних судових справ, а також оволодіння ними практичних навиків, в тому числі навиків правового письма, такого рівня, який би дозволив високо оцінити їх судові рішення через призму загальнолюдських цінностей та справедливості.

Правосудне судове рішення має бути належно вмотивоване.

Право на справедливий суд, гарантоване статтею 6 Європейської Конвенції з прав людини, передбачає право особи на судове рішення, яке є належно вмотивованим. З огляду на наявну практику Європейського суду з прав людини, в тому числі щодо України, така вимога до судового рішення не викликає сумніву та сприймається як аксіоматична. Водночас саме питання належного мотивування висновків суду і у кримінальних, і у цивільних справах залишається одним із найбільш проблемних та актуальних.

Як правило, мотивування судового рішення асоціюється із належним та повним викладенням у його тексті мотивувальної частини. Загалом такий підхід є цілком виправданим з точки зору стандартизованого та унормованого очікування, адже це прямо випливає зі змісту статей 210 та 215 ЦПК України [3], а також статей 372 та 374 КПК України [4], у яких визначено зміст ухвали суду, рішення та вироку суду.

Водночас слід враховувати, що відповідно до частини 2 статті 210 ЦПК України ухвала, яка приймається судом, не виходячи до нарадчої кімнати, повинна містити відомості, передбачені лише частинами 3 і 4 цієї статті, які не охоплюють мотивувальну частину [3].

Інший підхід реалізовано в статті 372 КПК України, відповідно до частини 2 якої в ухвалі, що суд постановляє без виходу до нарадчої кімнати, оголошуються висновок суду та мотиви, з яких суд дійшов до такого висновку [4].

Не містить окремої мотивувальної частини і судовий наказ, вимоги до змісту якого окреслені статтею 103 ЦПК України [3], що пояснюється природними особливостями наказного провадження. Чи може це означати, що чинний цивільний процес допускає ухвалення невмотивованих судових рішень? Вочевидь, ні. Однак відповідь на це питання потребує певного пояснення вимоги вмотивованості судового рішення як складного явища, що має кілька вимірів.

По-перше, слід розділяти «невмотивоване» рішення від рішення, у тексті якого мотиви не викладено. Поза всяким сумнівом, кожен суддя спроможний пояснити своє рішення усно, якщо його про це спитати. Однак такої можливості він, як правило, не має. Універсальною можливістю для судді пояснити свої висновки є викладення їх мотивів безпосередньо у тексті судового рішення. Оприлюднення мотивів судового рішення у його тексті є важливим і для адресатів судового рішення, адже це сприяє його розумінню та зрештою підвищенню довіри до судового рішення, і для судової влади в цілому. Отже, можна зробити висновок про те, що вимога викласти мотиви висновків суду письмово є цілком логічною та виправданою.

По-друге, слід розрізняти мотиви суду щодо фактичного та щодо правового обґрунтування рішення. Фактичне обґрунтування складається із суджень суду (судді) про фактичні обставини справи та зібрані у справі докази. Правове обґрунтування включає

посилання на норми матеріального та процесуального права, які покладено в основу рішення, висновки суду щодо правової кваліфікації встановлених фактичних обставин справи та остаточного висновку суду щодо предмету розгляду.

Правове обґрунтування є виразом того, що при вирішенні справи суд керувався тільки законом. Безумовна вимога про правове обґрунтування судового рішення базується на принципі незалежності суддів і підкорення їх тільки закону. Точне посилання на норми закону робить рішення суду авторитетним, переконливим та зрозумілим. Судове рішення, у якому відсутнє посилання на норми матеріального права або зроблене неправильне посилання, може свідчити про недостатньо чітку уяву суду про взаємовідносини сторін, а також може супроводжуватися порушенням процесуального закону.

Водночас слід розрізняти звичайне цитування норм закону та правове обґрунтування. Останнє за своєю природою є інтелектуальною правозастосовною діяльністю, яке складається з кількох етапів, що матеріалізується у тексті судового рішення.

Проаналізувавши під таким кутом зору зміст описаних вище статей процесуального закону, можна констатувати, що насправді чинний процесуальний закон ні в кримінальному, ні в цивільному судочинстві не допускає ухвалення судом невмотивованих судових рішень, однак в окремих випадках не виключає можливості викладення лише правового обґрунтування судових висновків, що обумовлюється виключно особливостями відповідних судових процедур.

Судове рішення має відповідати й тим вимогам, які висувуються до нього процесуальним законом як до процесуального документа.

Насправді можна стверджувати, що всі викладені вище вимоги, які висувуються до судового рішення, у своїй сукупності наповнюють поняття його «правосудності». З точки зору вітчизняного процесуального закону, положень статті 6 Європейської Конвен-

ції з прав людини та практики Європейського суду з прав людини це виглядає цілком логічним.

Водночас певне занепокоєння така широка інтерпретація терміну «правосудність судового рішення» викликає у сукупності з іншим терміном, що має прямо протилежне значення – «неправосудність судового рішення». Останній використовується у кримінальному праві при тлумаченні диспозиції статті 375 Кримінального кодексу України «Завідомо неправосудне рішення» [2]

В літературі справедливо відзначалося, що, оперуючи поняттям «неправосудність», жоден із правових актів не дає уявлення про його юридичний зміст, а тому питання про нормативний зміст цього терміна залишається відкритим, що, у свою чергу, призводить до проблеми індивідуального сприйняття цієї категорії в судовій практиці [11, с. 43].

У численних коментарях до Кримінального кодексу України поняття «неправосудність» розкривається через категорії «порушення закону», «порушення права», «необґрунтованість» тощо, причому саме у такій інтерпретації, у якій ці категорії подаються як підстави для скасування вироку та рішення в апеляційному та касаційному порядку [10; 11].

Кваліфікація категорії «завідомості» у цьому ракурсі насправді не рятує ситуацію, а в окремих випадках навіть поглиблює проблему: межа між «завідомим» та «незавідомим» («свідомим» та «несвідомим») залишається надзвичайно тонкою, відокремлення «завідомо неправосудного рішення» від «судової помилки» – неочевидним.

Висновки. Навіть такий дещо «мозаїчний» аналіз дозволяє стверджувати, що подальше дослідження категорії «правосудність судового рішення» найближчим часом не втратить своєї теоретичної та практичної значимості. При цьому особливій актуальності набуває міждисциплінарний ракурс такого аналізу, спрямований на вироблення уніфікованих підходів до ідентифкації досліджуваного поняття, прийнятних і для матеріального, і для процесуального права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–42. – Ст. 492.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–13. – Ст. 88.
5. Про судове рішення у цивільній справі : Постанова Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. № 14 // Вісник Верховного суду України. – 2010. – № 1. – С. 4.
6. Деркач Н. Доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень / Н.Деркач // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 3. – С. 52–57.
7. Іванчулинець Д. Структура предмету доказування в цивільному судочинстві / Д. Іванчулинець // Адвокат. – 2014. – № 9. – С. 41–45.
8. Міжнародні стандарти у сфері судочинства. – К. : Істина, 2010. – 488 с.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. Мельникова, М. Хавронюка. – К., 2010. – 1770 с.
10. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [Ю. Баулін, В. Борисов, С. Гавриш та ін.] ; за заг.ред. В. Сташиса, В. Тація. – Х., 2008. – 1452 с.
11. Постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови: окремі аспекти застосування ст. 375 Кримінального кодексу України / [В. Тютюгін, О. Капліна, Ш. Тітко] // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 2. – С. 43.